

IV

Сходячи вниз вул. Леніна до Хрещатика, Степан багато що передумав. Побачення з Левком його зміцнило. Він казав собі, що путь Левкова — його путь, і на долю товаришеву мимоволі заздрих. Годі щось краще уявити, як таку чепурненьку кімнату! Тихо, уперто працює в ній Левко, складе всі потрібні іспити, дістане свідоцтво й вернеться на село новою, культурною людиною. І разом з собою привезе туди нове життя. Так мусить робити й він. Степан виразно почував зараз всю важливість своїх обов'язків, що чуття їх був утратив на мить, ступивши на чужий ґрунт міста. Він згадував, як виряджали його у районі, і цей спогад війнував на нього далеким теплом. Як він міг хоч на хвилинку забути товаришів, що там лишилися без надії вирватися з глушини? Він посміхнувся їм замість привіту.

Радісним було йому й перше знайомство з міськими людьми. Перший — сухорлявий крамар, що його він міг би двома пальцями придушити, другий — півбожевільний учитель, прогнаний від школи із своєю мовою та витребеньками. Про першого хлопець не давав собі праці багато думати, — дрібний непманчик, що жінка його вранці корови доїть, а ввечері надіває шовкову сукню і п'є чай у знайомих. А сам він — боягуз, що драглями тремтить за свій будиночок та крамницю, де все його життя і сподіванки. Степан з насолодою розкривав сам собі духовну порожнечу господаря хліва, де він мусив тим часом жити замість кімнати, що існувала в його уяві, як чиста ідея. Що могло бути в душі того крамаря, крім копійок та оселедців? Що може крамар почувати? Він живе, поки йому жити дають. Дивак, бур'ян, сміття, що зникає без сліду й згадки.

А вчитель був цікавіший. Цей щось мислив і чимсь жив. Але кімната його — Степан весело засміявся, пригадавши її. Він враз уявив собі долю цього добродія. Учитель був колись господарем великого помешкання, і революція, відтинаючи ордерами кімнату по кімнаті, загнала його разом з недореквізованим й недоспроданим майном у цей куток, що нагадує острів після землетрусу. Вона зруйнувала й гімназію, де він учив буржуйських синків гнобити народ, і кинула, як пацюка, до архіву порпатись у старих паперах. Він живий ще, він ще кричить, але майбутнє його — здихання. Та він і так уже мертвий, як та латина, що тільки дідькові потрібна.

От вони, ці горожани! Все це — старий порох, що треба стерти. І він до цього покликаний.

З такими відрадними думками Степан непомітно дійшов до Хрещатика, відразу опинившись у гущині натовпу. Він озирнувся — і вперше побачив місто вночі. Він навіть спинився. Блискучі вогні, гуркіт і дзвінки трамваїв, що схрещувались тут і розбігались, хрипке виття автобусів, що легко котились громіздкими тушами, пронизливі викрики дрібних авто й гукання візників разом з глухим гомоном людської хвилі раптом урвали його заглибленість. На цій широкій вулиці він здивався з містом віч-на-віч. Прихилившись до муру, притискуваний нахабними накотами юрби, хлопець стояв і дивився, блукаючи очима вздовж вулиці й не знаходячи її меж.

Його штовхали дівчата у тонких блузках, яких тканина нечутно єдналася з голизою рук і плечей; жінки в капелюхах і серпанку, чоловіки в піджаках, юнаки без

шапок, в сорочках із закасаними до ліктів рукавами; військові у важких, душних уніформах, покоївки, побравшись за руки, матроси Дніпрофлоту, підлітки, формені кашкети техніків, легкі пальта фертиків, масні куртки босяків. Його очі спинялись на руках, що в пітьмі, здавалось йому, торкались жіночих грудей, на сплетених ліктях, на притиснених до купи стегнах. Він проводив поглядом стрижені й уквітчані косами голівки, прямі й похилені до пліч у славному вигині ший; перед ним проходили зачаровані собою пари, неуважні одинаки — вуличні гамлети, гурти хлопців, що вганяли за дівчатами, кидаючи їм перші пласкі слова знайомства, що тут набували збудної гостроти; запізнілі ділки, не поспішаючи до нудного дому, статечні панії, скоса позираючи на чоловіків і щулячись від несподіваних дотиків, його вуха чули невиразний гомін переплутаних слів, раптові вигуки, випадкову лайку і той гострий сміх, що, зринувшись десь, котиться, здається, з вуст на уста, запалюючи їх по черзі, мов сигнальні вогні. І вся душа його займалася нестримною ворожнечею до цього бездумного, сміючого потоку. На що інше здатні всі ці голови, крім як сміх і залицання? Чи можна ж припустити, що їм у серці живе ідея, що ріденька їхня кров здібна на порив, що в свідомості їм є завдання й обов'язок?

Ось вони — горожани! Крамарі, безглузді вчителі, безжурні з дурощів ляльки в пишних уборах! Їх треба вимести геть, розчавити цю розпусну черву, і на місце їх прийдуть інші.

В сутінках вулиці він вбачав якусь приховану пастку. Тьмянний блиск ліхтарів, разки світючих вітрин, сяєво кіно — були йому блудними вогниками серед драговини. Вони манять, але гублять. Вони світять, але сліплять. А там, на горбах, куди лавами сходять будинки й женеться вгору широкий брук, у темряві, що зливалася з небом і каменем, — там величезні водоймища отрути, оселі слимаків, що напливають увечері сюди, в цей давезний Хрещатий яр. І коли б його міць, він накликав би грім на це сіре, важке болото, як казковий чарівник.

Степан почав гидливо проштовхуватись крізь натовп, пхаючись навмання, незважаючи на протести, потупившись, мов побожник серед відьомського шабашу. Та біля кожного кіно його закручувало у вирі. Тут топались сотні ніг, штовхались сотні тулубів, прилипали сотні очей. З широких присінок, осяяних разючими ліхтарями, прикрашених ясними плакатами й велетенськими написами, вигортались лави за лавами, то розливаючись, то стискаючись під навалою противних течій. Був час, коли кінчались сеанси і в нутроцах цих помешкань відбувався обмін речовин. Хлопець похмуро думав, вигрібаючись із цих загат:

«Картинки дивляться...»

Він минав, не спиняючись, пишні вітрини крамниць, де в блиску ламп мінялись великими бантами пов'язаний шовк і серпанок, спадаючи легкими хвилями з підставок на підвіконня; де на скляних поличках лежало золото й миготюче каміння, шари запашного мила між химерними флаконами пахощів, стоси цигарок з мальовничими паличками, турецький тютюн і бурштинові чубуки. На них він кидав, ідучи, зневажливі погляди — вогонь і лід. Електрична крамниця раптом спинила його. За її дзеркальним склом невпинно займались і гаснули кольористі лампки, і кристал виставлених там

люстр на мить спалахував дивними мертвими квітками. І Степан гірко подумав — чому не понести ці лампки на село, де з них була б користь, а не розвага? О ненажерне місто!

Книгарні він не пізнав зовсім. Невже це ті самі, дорогі, рідні йому книжки лежать у величезній западині, без краю тягнучись за її межі в бічних дзеркалах? Навіщо і їх виставляти напоказ перед глузливі очі безтямної тичби? Хіба тим очам занурюватись у глибіню книги, в сховище великих думок, покликаних рухати світом? На це вони права не мають. Він вбачав тут блюзнірство, і його гострий жаль брав за ці оганьблені, запльовані байдужими поглядами скарби — потоптані в жадобі розривок стиглі жнива.

«Тут — аби продати», — подумав він.

Він так тут замислився, що гамір вулиці видався йому ще дикішим, коли рушив знову. Він чув у ньому сміх і загрозу кожному, хто повстане проти крамниць і вогнів. Ця вулиця завтра розтечеться по установах і трестах, залле посади, великі й малі, і скрізь, де він стукатиме, будуть зачинені двері.

«Прокляті непмани», — думав він.

На розі вул. Свердлова, потрапивши знову в тиск, він на мить затримався й глянув вздовж рівного схилу, яким підіймався трамвай. Там був несподіваний затишок поруч бурі, раптова заводь, де юрба, звернувши, розпадалась на окремі постаті, завмираючи й ущухаючи геть. Він провів очима трамвай, що зник на верховині, розчинившись у далекому мороці, і в цій синястій від ліхтарів смузі серед нерухомих, потуплених будівель відчув дивну красу міста. Сміливі лінії вулиці, досконала рівнобіжність їх, тяжкі перпендикуляри обабіч, велична похилість бруку, що спалахував іскрами під ударами копит, війнули на нього суворою, йому ще незнаною гармонією. Але він ненавидів місто,

Повз нахабні двері пивниць, звідки линула п'яна музика, повз арку, що кликала до лото, й крокодилячу голову над входом до казино він минув окрвиконком і зменшив ходу на пустинній увечері ділянці Хрещатика між майданом Комінтерну й схилом вул. Революції, де тільки самотні повії нудяться під темними ганками. Позаду шумів Хрещатий яр, праворуч линула музика з Пролетарського саду, ліворуч шелестів людськими тінями Володимирський горб, і трамваї не здавались тут такими настирливими.

Степан вперше за цей вечір, одірвавшись поглядом від землі, підвів очі до неба, і чудне тремтіння пройняло його, коли побачив угорі ріжок місяця серед знайомих зірок, того місяця, що світив йому й на селі. Спокійний місяць, такий, як і він, сільський мандрівець, приятель його дитинства й вірник юнацьких мрій, втишив йому те злісне почуття, що була навіяла вулиця. Не ненавидіти треба місто, а здобути. Ще мить тому він був погноблений, а тепер йому виділись безмежні перспективи. Таких, як він, тисячі приходять до міста, туляться десь по льохах, хлівах та бурсах, голодують, але працюють і вчаться, непомітно підточуючи його гнилі підвалини, щоб покласти нові й непохитні. Тисячі Левків, Степанів і Василів облягають ці непманські оселі, стискають їх і завалять. В місто вливається свіжа кров села, що змінить його вигляд і істоту. І він — один із цієї зміни, що їй від долі призначено перемогти. Міста-сади, села-міста, заповідані революцією, ці дива майбутнього, що про них книжки лишили йому

невиразне передчуття, в ту хвилину були йому близькі й збагненні. Вони стояли перед ним завданням завтрашнього дня, величною метою його науки, висновком того, що він бачив, робив і має робити. Родюча сила землі, що проймала його жили і мозок, могутні вітри степів, що його породили, надавали пристрасної яскравості його маренню про блискучу прийдешність землі. Він розчинявся в своїй безмежній мрії, що захопила його враз і цілком, руйнував нею все навколо, як вогненным мечем, і, сходячи вниз вулицею Революції до брудного Нижнього Валу, знімався вгору і вгору, до жагучого мерехтіння зір.